

ՀԱՅ ԲԻՆԱՅԻՔ

(Հարան-Յարան Եւ Գրեւ)

536ին Յուստինիանոս սատրապները վերցուց և հինգ սատրապութիւններէն Չորրորդ Հայք¹ նահանգը կազմեց, Ս. Մարտինի Ստրոնտով, խոր. Աշխարհագրութեան բնագրին մէջ (Mém. sur l'Arménie II 360) Դոփք՝ Շաղախ (որ թրքերէն բառ է ցա լա թագաւորական լեռ) արդի վերջորդին առած է, որ Հայ. Շահունի կամ Շահնայ = «Թագաւորական», բառին թարգմանութիւնն է։ Դոփք Հահունի կը տարածուէր նաեւ Արածանայ հիւսիսային մէկ մասին վրայ եւ խոզանի (այսմ Xozāi) եւ Չմկա-ծակի² քաղաքներն ալ կը պարփակէր։

Աւստի տարակցոյ չի կրնար վերցնել, թէ Ագաթանգեղոսյ զմեզ զբարեցնող դեսպա-նութեան ցուցակին մէջ Դոփքաց երկրի իշխանն է՝ Դոփք Հահունոց իշխանը. Դոփքաց իշխանը կամ յԱսորեստանեաց կողմանէն ըղեշխին փո-խանորդն է՝ կամ՝ ոչին իսկ ինքը ինչն անէն է։ Այս բզեշխին իշխանութեան տակ եղած եր-կիրներն են Դոփք Հահունի, Անգեղ-տուն, Դոփք մեծ եւ Անձապ (Անշէթի) սատրա-պութիւնը։ Ասորեստանեայք (Խւ ռէ Ասորեստան) բացատրութեան ընտրութիւնն առ-նաչ նշանակութեան չէ։ Ասիոց բնականապէս այստեղ բուն Ասորեստան չի կրնար նշանակել, այլ անշուշտ այն իմաստով գործածուեց է, ինչ իմաստով որ կորեան Ասորիքը՝ (Հրտ. Վեն. 1833, էջ 9, 10.) որ Ափրի եւ Եգի-սիան ալ կը բովանդակէ իր մէջը. ուստի էա-պէս Ասորեաց Միջագետքին չէ համապատաս-խանէ։ Թունարէնէ եղած թարգմանութեան մը մէջ Ասորեստանեայք ձեւին վրայ՝ փոխանակ Ասորիքը, պէտք չէ զարմանալ, պատմական տեսակետով ամենաինքնանշական չէ որ Ռու-հայատանի (Osroene) Թագաւորութեան դէմ զրուած ըլլայ սահմանը։ Այս սահմանին ծագ-ման վրայ յետագայ ըսելիքներէն հաւանական կ'երեւայ, որ նոյնը Սելեւկեանց դէմ զրուած էր, ուստի՝ «Ասորեստանեայք»ը Սելեւկեանց հասկընալու է։

Հիմայ դիւրաւ կը մեկնուի Ամմիանոսի այն բազմաբարձր տեղը՝ 23,6,14, ուր պարս-կական նահանգները կը թուէ ըսելով. Sunt autem in omni Perside hae regiones maximae, quas vitaxae id est magistri

equitum curant, et reges et satrapae — nam minores plurimas recensere difficile est et superfluum — Assyria, Susiana, Media, Persis, Parthia etc.* Բզեշխի մ'իշխանութեան տակ միայն ամենէն յառաջ յիշուած Ասորես-տան նահանգը կար, մինչդեռ մէկալ նահանգ-ները՝ մարզպաններէ (satrapae) եւ թագաւոր-ներէ, այսինքն՝ իսկինախարարներէ (šašrdrārān الملک الطراب) կամ թագաւորի տիտղոս կրող արքայորդիներէ կը կառավարուէին։

Չորս ըղեշխներուն ծագումը՝ Տիգրան Մեծէն է, ինչպէս Պղոտ. Ղուկ. 21էն կ'երեւայ. Βασίλεις δὲ πολλοὶ μὲν ἦσαν οἱ θέραιοντες αὐτόν, τὲς αὖ σαράς θὲ, οὐς ἀεὶ περὶ αὐτόν εἰχεν ὥσπερ ὀπαδοὺς ἢ δορυφόρους, ἐκπότην μὲν εἰσάουοντι περὶ τοὺς παραθρόνους ἐν χιτωνίστοις, καθήμενόν δὲ καὶ χρηματίζοντι περιεστώτας ἐπηλλαγμένους δι' ἀλλήλων ταῖς χερσίν, ὅπερ ἐδόκει μάλιστα τὸν σχηματῶν ἐξομολόγησις εἶναι δουλείας.** Հաւանական է, որ Զոսիան չափազանցութեան՝ հոս դիւրաւ կը նշմարեին դարձեալ չորս բզեշխները։ Ան-տարակցոյ գերմ. միջին դարեան տպագրութեան թագաւորաց թագաւորութեան ժամանակ սա-պանգակ բռնէին եւ ուրիշ պատուով պաշտօններ կատարելը՝ հոռմայեցի պատմագրին նշնակաւ բաներ մը պիտի երեւային։¹

Տիգրան Մեծ՝ Տիգրան Առաջինը՝ որդին եւ հաւանականագոյնս Արտաւազդ Ա. Թա-գաւորին կրտսեր եղբայրն էր, որ Պարթեւաց ըով պատանդ էր, Պարթեւաց ձեռքովը թագաւոր դրուելուն փոխարէն ստիպուած անոնց 70 միճակ (Talgau) ձգեց. աս միճակներուն մեծ բազմու-թիւնը զմեզ ներմագրութեանց գիժուլ կը ստիպէ, որ ինչորէն այն երկիրներուն վրայ է, զորոնք Տիգրանին նախորդները հետզհետէ Ասորպատականի Մարերէն ու վրացիներէն խե-

* Թրգմ. — Պարսկաստանի ամենամեծ նահանգ-ներն անոնքն են. Ասորեստան, Շուլ, Մարաստան, Պարսք, Պարթեւաստան են, զորոնք բռնաշնչ, այսինքն՝ աս-պաններ, թագաւորներն ու նախարարք կը կառավարեն. իսկ բազմաթիւ փոքր զաւառներն հաշուել ղեկուար է եւ անընդը։

** Թարգմ. — Շատ թագաւորներ անոր (Տի-գրանայ) կը ծառայէին, բայց անոնցմէ չորսը միշտ իւր քովն ունէր իւր ուղեկոց կամ անմասպար, որոնք թագաւորին ծառայած ժամանակը՝ ինքնուրոյն անոր կը ինտելեկն ծրարագրէին, իսկ նստած եւ խորհուրդ ընծած ատենը՝ մտքերը խաշածով կը ղնէին, այս կե-ցումըն ծառայութեան նշան էր։

1 Գաւաշէթ Ա. (Geschichte Irans p. 85) Ժեթ ծառայութիւնը սխալ մեկնած է։

2 Ապական. Ասոր. 48։

1 Պրոկոպ. de aedif III. 1. 3. Justiniani novell. XXXI. 3. Հմմտ. Գեղեթ՝ Georg Cypr. XLVI ss.

2 Գիւլիթ՝ Georg. Cypr., p. 172—174.

Տիգրան՝ քոնաշխ Նոր Շիրականի պատիւն Ար-
ծրունեաց տուած ըլլայ: Քեպէտ Ագաթանգե-
ղայ էջ 596 (Langlois I 171) յիշած Տրեշտա-
կո թեան ցանկին մէջ՝ Արծրունեաց իշխանը վեր-
ջին տեղն ունի, սակայն այս մակարեւորութեան
դէմ՝ որոշիչ առարկութիւն չի կրնար ըլլալ:
Վասն զի Արծրունեաց իշխանը հոս միայն իբրեւ
իր աւատին ներկայացուցիչն է: Արծրունի անունը
մէկնելու համար՝ զըսոյը կը պատմէ որ այս ցե-
ղին նախնին՝ տղայ եղած ժամանակը՝ բաց սեղ-
մը պառկած կը քնանար, երբ արծիւ մ'եկաւ
զանիկայ իւր թեւերովը ծածկեց: Սուտ Մովսէս
անգամ այս անունն իբրեւ արծիւ-ունիք՝ կը
մէկնէ, վասն զի Արծրունիք Վաղարշակի՝ առ-
ջեւէն արծիւները կը տանէին (Բ. է. Գ.): Ստյոն
Մովսէսի բնածին համեմատ՝ Արծրունիք Ար-
ղամուղական սերուն էն. այսինքն՝ Սնեքերիմայ
երկու որդոցմէ մէկէն, որոնք իրենց հայրն
սպաննելէն ետքը՝ Արարատայ երկիրը փախած
էին:՝ Արցամուղան այս երկրին հարաւ արեւե-
լեան կողմը բնակեցաւ, եւ Արծրունիք ու Գնու-
նիք իրենց ծագումն անկէ յառաջ կը բերէին:
Վերջէն նախնաւորին շրջակայքը՝ Ջուղայ,
Վրնիւնիք եւ խում բնակեցան. ուստի այնպիսի

բուն Արծրունեաց հետ ունեցած կապակցութիւնն աւելի
կ'իմացուի.

1. Zariadour

2. Միծոթօստօնայ, պատահիք առ Բարա-
թաթայ կապագովացուց թաղաւ արի,
իւր տեղութեան մէջ հաստատուած
Դրոպ. 31, 22:
'Արց. 31, 22:
'Բերթես Գրոպ.
Երթ. 35, 11:

3. 'Արցունց Սարաթ. 14, 15 էջ 539:

Միծոթօստօնայ (Միծոթօստայ), Տի-
գրանի զորպետը Պաշտ. ա. Գ. Կ. 25:
Ապոկաթ Միհրգ. 84. Բրդաշխ Նոր
Շիրականի:

Միւրաթան Արծրունի ուրբացեալ փառա-
բերականացի:

1 Մովսէսի սուտ պարտութեան համեմատին՝ պէտք
էր Արծր-ունիին՝ 'Արծր-ունիէն յառաջ եկած ըլլալ,
ինչպէս որ Բարաթ-ունիին՝ 'Արցունց-ունիէն (Արցունց-ունիէն),
'Արցունց-ունիին կ'ենթարկէ Գարնաշխ 'Արծր-ունիին ըստ իր
տեղութեան յառաջ եկած, ինչպէս Գր-ից հինգ. diji.

2 Այսինքն՝ Տիգրատայ, զոր Սուտ Մովս. Երշակ փո-
քրին, այս է՝ Տիգրան Մեծին — առ Մար Բարաթ — տեղը
գրած է:

3 Մովս. խոր. Ա. 28 ըստ Բ. Թագ. Ժ. 37. Գեա.
Ա. 38: Գեղեթ. Բագրատիկ առ Եւսեթ. Գրուն. Ա. 39: Հրա-
ւաթիւր II 27, 28 Հրա. Schöne, Հմմտ. ասոր Նկատմամբ
Գր. Խաւրթիան WZKM, VII 25: Եւրոպ. Բիւրոյնիք առ
Տիգր. Մի. Եւրթ. WZKM, VII 210/11:

տեղեր՝ որոնք ըստ Ստյոն-Մովսէսի՝ յառաջագոյն
Տիգրան Ա. իր գերի բռնած Մարաշը տուած
էր:՝ Յամենայն դէպս Արծրունիներն յառաջ
կու գան Պարսկահայոց մէջ եղած Զարի-
աւան գաւառին (Զարի-էն = Zariadour, հայ. Zari-wadri) եւ կասկարկանի մէջ
գտնուող Շաւարշան կամ Շաւարշական
= Արտաշ գաւառներուն անուններն ալ՝ (Ստ.
խոր. Բ. Ա. էջ 111, ծր. էջ 130): Սուտ Գի-
կրնանք Բագրատայ Արծրունիէն հետեցնել (Ա.
Կ. էջ 37. 38. է. էջ 48. Դ. էջ 50) թէ
Շաւարշ եւ Հաւատայ անուններն Արծրունեաց
տան մէջ կը գործածուէին: Քաջ Սկայորդին՝
զՍանասար (ՄՆՄՄ) երկրին հարաւ-արեւմտեան
կողմը բնակեցուց, Ասորեստանի սահմաններուն
մօտերն: Իր սերունդը Սիմ՝ լեւոր լեռաց, "եւ
զՀաւաշակն ի տանէ Սանասարայ հաստատէ
ընդելի մեծ եւ կուսակալ յարեւմտից հարաւայ,
յեզեր սահմանացն Ասորեստանի, առ ափն
Տիգրիս գետոյ, գաւառս պարգեւելով, զԱրձն,
որ շուրջ զնուխ եւ զեւառն Տարսու, ուր եւ
Սիմ, եւ զԿիւսուրն (xliiiiii) ամենայն:"

Այս մէկնութիւններն ետքը՝ կարծած թէ
չորս բզեռներուն ծագումը բաւական յայտնի
է: Դրոպ — որ նախ նուաճուեցաւ — եւ մաս-
նաւորապէս Դրոպ-Հաւուն (== արքունի)
գաւառն ի սկզբան կապագովկոյ վրայ յարձա-
կելու դուռն էր, սակայն տակաւ տարու թեւեւ
վանալու բան չկար: Եւ իրոց ալ Տիգրանին
բանակներն երեք անգամ զիւրաւ տիրեցին
Գամրաց: Ընդ հակառակն անշուշտ Տիգրանին
բաղձալի էր անհանգարտ Սեւեւկեանց դէմ —
որ իրենց ներքին տկարութեանը հանդերձ
իրենց նախկին ամբարտաւանութիւնը պահած
էին — սահմանապահ ամրութիւն մ'ունենալ.
եւ նոյն իսկ Սեւեւկեանց իրենց տէրութիւնը
կորսնցնելէն ետքն ալ՝ մնացին ոյժ մը, ուստի
եւ անկարելի եղաւ Արամայեցիները Հայոց հետ
ձուլել: Այսպիսով ելաւ Ասորոց դէմ մարզը

1 Բագրատ Արծրունի Ա. 4 առ Բար-Կի, Collection
d'hist. armén. I 32/3: Բագր. հոս ինչքան իրեն դէմ կը խօսի,
գինով՝ որ Բարունեաց (եւ Գնունեաց) նախնիքն Ագա-
հայոց ընտանիքն էին, զորոնք Տիգրան գերի բռնեթ ու
Հայաստան բերեթ է, մինչդեռ. Ա. 4 էջ 8 Ստյոն Մովսէսի
հետ համեմատելով՝ Սնեքերիմայ որդիներն յառաջ
եկած կը Գնէ:

2 Զարի-էն Եւ Հաւատ. լաւ եւս Հաւատը (առ առ.
Sjāwarsān, Եւրպ. Sjāwarsā, Sjāwarsā) պարսկ. Zariadour
եւ Տիգր. Ստյոն-Մովսէսը: Մար Ասոր առ Սեր. հրա-
Պատկանեան էջ 6: Լեւիտաւ, Coll. I 198a. Հմմտ. Մար-
Լուրի Untersuch. zur Gesch. von Eran I 39—42:

3 Մովս. խոր. Բ. Ե. էջ 80 հմմտ. Ա. Կ. էջ 48:

կամ սահմանը, բայց ռուսաց անկախութեան բաղձանքն ալ դեռ մնալան չէր, եւ Ղուկին արշաւանաց ժամանակը ասոնց հպատակութեան վրայ կարելի չէր պատահութիւն ունենալ, ինչպէս իբրեւ ալ յաղովորել կողմէ անքան (Պղոտւ, Ղուկ. 24, 29): Մտղբ գ որ մերթնէ ժառանգական ցեղ մը հոս չընք տեսներ, եւ Պոմպէլուի Տիգրանին հետ խաղաղութեան դաշինք կուէնէ ետքն ալ՝ Դոմիք եւ Կորդուիք Տիգրանայ որդւոյն՝ Տիգր. Կրտսերին թագաւորութիւնը ճանցան, հետք որովհետեւ Տիգրան Կրտսեր Տորը Քաղ գտնեցաւ եւ Ղալթիսեաց հետ յարաբերութեան մէջ մտաւ՝ այս նահանգները Կապադովկիոյ Արիոբարզանէս թագաւորին արուեսեան:¹ 54ին (Ք. ե.) Սյեքմոս՝ Եմեսացի իշխանական ցեղէն՝ Դոմիաց տերութեան ընդունեցաւ:² Զարիգորդեսին գահէն զրկեալ յաջորդները՝ ինչպէս տեսեալ, Արաբականակի կողմերը նոր առնուած գաւառներուն մէջ այլեւայլ երկիրներ ընդունեցան. սակայն կարելի է որ ասոնց մէկ ձիւղը Մծծ Դոմիաց իշխանութիւնը պահած ըլլայ: Գոնէ Գ. գաւառն անոնց մէջ կը գտնեիր Զարդոն՝ անուրը: Դոմիք Շահնիշ ալ վերջէն առանձին աւատային իշխանութիւն մը կազմէր: Արձնի բզեշխութիւնը գլխաւորաբար նոր ձեռք բերուած Միւլագետքէն կազմուեցաւ Մծբլին մայրաքաղաքով, բայց իր գլխաւոր մասը միշտ մնաց Արձն գաւառը՝ համանուն քաղաքով, այս օրուս Արդէն սուր վրայ: Արշնեաց ընդշխիս արուեսաւ թագաւորութիւնն ալ, այս ինքն՝ ետքէն Կորդուքը ըսուած հայկական նահանգը՝ Դուագետքը, Կորդուք, Կորդուիք եւ Տմորիք գաւառներով, ինչպէս նաւ. Մուք նահանգը: Սիւսանայալ ի կողմանէն Արուսատանի՝ տիրողսն կրնանք հետեւը ցրել, թէ ըղնաշխին գլխաւոր գործերն էմըր անհաւատարմի արշայիկներուն վրայ հսկելնէր: Ղուկուղղսն արշաւանաց ժամանակը թագաւորին Գուքաս եղբայրը Մծբնայ հրամանատարն էր (Պղոտւ, Ղուկ. 32): Արապատականի նուաճուած գաւառներէն Նոր Շիրակայ սահմանը կազմուեցաւ եւ զայն Դոմիաց թագաւորական տանը արուեսաւ մեծանուն կարգաւորեալով, գուցէ նաեւ բզեշաշխ պատիւն ալ՝ Նոյն.

պէս վրացիներէն ետ առնուած գուգարքը
սահման եղաւ :

Այս տիտղոսը գուգարքէն յետոյ Ալանայ
ալ անցաւ, որոնց 'Լճէջ անուամբ իշխանը
716ին կը գտնենք Թէոփանէսի ժամանակա-
գրութեան մէջ. էջ 392, 27:

Անուանց ձեւերուն նկատմամբ հմմտ.
Հի-բլ-նի Հայ. գեր. Ա. ա. 119 հւն, նմանա-
պէս իմ Ասորկանքս կտեփարս 618 Թ. 401,
ուր Սաւէստի (Գիսիսիսու Միլէտացի Սա-
նէստից պս իւր) Սաւէստի = *patixsāja(h)-*
wiθa = *μελεδωνος ολιων*) եւ պահ. *pātxsāh*
(պատմական գրութիւն *pāṣāh*ի տեղ **patxṣāh*,
**paṣāṣh*, **paṣṣāh*, *pāṣāh* (Կաթիկէն) հետ ըրած
բացդատութիւնս ընթելի է:

Հնագոյն ձեւերն են յուն. Πιτιάδης եւ
վրացերէն pitiaძი, patiaძი. Աթինոսը քով
ստեփանոս Վիտա ձեւը յունական յեռանգա-
րեան արտաբերութիւնն է քիւնէդէոյն = Հայ
Քրեւելի, Հսիւրիքոսի. քով իւր հանդիպինք
քիւնէ (հարուք քիւնէ) ձեւին, ինչպէս նաեւ ա-
տո Տիւրաուակ 27, 10, 3 Vidichabius (այսպէս
ձեռագրին մէջ) Նոյնպէս 30, 7, 7 Vithigabius,
այս է՝ յուն. Ὀιδίγι ἀβίος = Widiḡawja, Widi-
gōja վրացերէն patiaძი ձեւը Տեպ. *pati-աճի
կամ *pati-aճա Տեպոյնն ձեւ մը անտանիշ
կ'ընէ՝ pati-aճի յանդուածք գրով. ասոր եր-
կորդ տարրը՝ Աջծորք (այսպէս Արիան Պարթ-
Տակոոր. 16 առ Կ. Միւլլէրի FHG. III. 589.
Դիւն Նախորի՝ Նոստանդեան Բաղդաւածոյից մէջ
68, 16, 3 Էջիծորք, զ ստան ՝ արտասա-
նելով) Հայ. Աշիւդ-ի՝ անունն մէջ դարձնակ
յերեւան կ'իւլէ. Աջծորք՝ Պարթեաւաց Բա-
կուր Բ. Թագաւորին որդին՝ Հայոց Թագաւոր
էր, զոր Խոսրով՝ իւր մօրեղբայրը վար առաւ.
եւ տեղն իւր Պարթեաւասիւր եղբայրը դրաւ.
(113 Գ. Ե), բայց կ'երեւայ թէ Ազիւհանս
զինքը դարձնակ Թագաւոր դրաւ, երբ
Տրոյիանոսին առաւ նահանգները՝ Նսորեստան.
Միջագետք եւ Հայաստան Պարթեւաց ձեռքը

Վաղարշապակի ժամանակը՝ արծու եշման գրգռել գրգռվելու հիմն, բայց դր. դարձում (Ջ. Բ.) Մամիկոնեանը Հայաստանի ժառանգական սպարապետներին առին — արծու եշման վերաբերել (Փառ. տա. Բիւ. ց. Ե. Գ. 37)։ Untersuch. zur Gesch. von Erän II 47) — արծնի ճահմանում թե՛ լավ տաքանալու ու Հայաստանի գաղթելը՝ նշյալ տանկերենով ըստ ծանոթ Փառ. տա. Բիւ. ց. Բ. Գ. 68 (Untersuch. zur Gesch. v. Erän II 82)։ Արեւի կը ճակատերևու թե՛ Միծթօթնանդի եւ իր ցնցելը՝ Արեւիցե Հայդի պետական սպարապետներին հիմնել, քրմի ու ճնհետառուին գաղթած Մամիկոնեանց անհնդ տեղը գրուել հիմն։

1 Պաշտ. Պատմ. 33: Ապարհան Միհրդ. 105 Կատ.
Դրոն. 38, 53:

2 Յակ. Յարեգր. 13,7. պատմ. 2,81-5,1. Հմմտ. Mommsen. RG. V 383.

В ФОРМАТ. Р/г.г. - 9. 27. 69 29.

« Ինձի կ'երեւայ թէ Արթուրահերը զերջէն աւրիշ
տոհմէ մը նսեմացան: Ըստ Եղեգի Մովսէսի՝ Արթուրահերը

թող տուաւ¹, Աշիտբբ անուամբ Դիմաբ-
սեան մը կը յիշուի Հայոց թագաւորութեան
բաժանման ժամանակը (Խոր. Գ. Է 45); Ընդ-
հակառակն Տրդատ թագաւորին աներորդ անունն
այլ Աշիտբբ է (Խոր. Բ. 34. էջ 165): Մովսէս
այս անունը յայտնապէս Տրդատայ Աշիտ-
կնոջ անունէն հետեւցուցեր է, զոր Ագաթան-
գեղ, էջ 575 եւն առանձին կը յիշէ, վասն զի
Խոր. յիշեալ անունն իբրեւ -նովդ եղած հա-
մառատութիւն մը նկատեր է²: Սակայն ան-
շուշտ շատ ուղիղ է Հիւսիսանի³ Հայ. Քեր. Ա.
տ. 20 Աշիտն ոսեւ. ἀσισή "տիկին, կամ" տի-
րուհի, բառին հետ ըրած համամատութիւնը:
Բգե-շէ տիտղոսին հին ժամանակներէ
մնացած երեք մեկնութիւններէն մէկը՝ պսիւքն⁴
Ամիանոսիւր (magister equitum) բոլորովին
պետութեանը է: Արտանդիանոս Մեծ ամբողջ
պետութեան⁵ կամ պետութեան գոյութիւն
ունեցող բաժանմանը համեմատ երկու զորավար
գրած էր, մէկը հետեւակազօրուն (magister pe-
ditum), իսկ միւսը՝ այրուակնոյն վոյս (magister
equitum), որոնք երկուքն ալ ուղղակի հասարակ
զօրքնն, իսկ անուղղակի՝ իրենց ստորակարգեալ
վաշտապետներուն (Duces) ձեռնովը նաեւ սահ-
մանապահ զօրքնն գլուխն էին⁶: Ուստի
magister equitumը մանաւանդ Հայոց առիտին
կը համապատասխանէ: Զօրքորիս Մետիւքնա-
ցոյն մեկնութիւնը իբրեւ "ἑπάρχος (անդապահ)
թագաւորին, կամ փոխարքայ⁷, ընդհանրա-
պէս պաշտմանն էութիւնը կը բացատրէ, մինչ-
դեռ յուն. Ագաթանգեղայ մէջ κομιτατικός
— լատ. comitatensis, comitatusի⁸ — բառու-
նեաց վերաբերող, թարգմանութիւնը (So-
phocles Greek Lexicon s. v.) պարզապէս
անկէ յառաջ եկած է, որ 4 Բգե-շէ⁹ թագա-
ւորական պաշտտան մէջ առաջին բարձն
ունենին:

ԴՐ. ՄԱՆՈՒՍԻՏ

¹ Հմմտ. Գառնիշ, Gesch. Irans էջ 141. 145:

² Հմմտ. ասոր նկատմամբ՝ Մարկոսի Fundamente israelitischen und jüdischer Gesch. p. 52 եւն:

³ Յեւ Մարտի, Abriss des röm. Staatsrechtes 380:

⁴ Ընդմ. Anecd. Syr. III 259. 25. [Զօրքորեայ հետեւ-
տորք անունեալ եկեղեցական պատմութիւնը, Գերմ.
Թարգմ. հրատ. Գ. Արեւիկ եւ Գ. Արի. Գերմ էջ 173. 22:]

ԱԶԳԻՆԱՐԻՈՐԹԻՆԷ ԻՐԻՋԱՆԵՐԵՆ

ԲԱՆԱԿԱՐԹԵՐԱԿ ԳՐԱԹԵՐԵՆ

(Հարանգանգիւս Եւ Վեր.)

ԺԱ.

Երէկ-էջման պատերազմ ժելու եղանակը:

Արաբացի եւ յոյն աղբարաց՝ երկակողմանի
պատերազմելու արուեստին եղանակին վրայ առաւ
տեղեկութիւններէն կ'իմանանք թէ, Ը. եւ Թ.
գարուն խաչի եւ կիսալուսնի միջեւ մղուած պա-
տերազմները պարզապէս ձիաւորաց ժողովուրդներ
էին: Պոզանայի ըսածին նայելով, Արաբացիք՝
պաշտպանողական յորինուածութեամբ լուս ամրա-
ցած հռոմէական պետութիւնը գրաւել փորձելու
յանգեղութիւնը չունէին, սակայն ասպանակ
սկսելու համար մեծամեծ պատարտութիւններ
շատ անգամ կը տեսնէին: Կոզմաս էջ 199 հե-
տեւեալ կը գրէ. "Հիմայ մեր" թշնամաց երկրին
մէջ կատարած ասպատակութիւններէն մին ստո-
րագրեմ, որպէս զի ընթերցողն անոր վրայ մէկին
գողափար տեսնայ: Սահմանաւանդ ժողովրդաց
փորձառուներէն շատերուն ըսածին համաձայն,
յարձակումը՝ որ բանակի մեծ զօրութիւն կը պա-
հանէր, զարմանային ժամանակները կ'ըլլային: Աս-
պատակութիւնը Աշխար (Մայիս) ամսոյն 11ին կը
սկսէ, երբ ձիերէ գարնան դաւար ծարակով լուս
ծարակած կ'ըլլան, եւ 30 օր կը տեւէ, այսինքն
Աշխարի մնացած օրերը եւ Հաղարանի (Յունիս)
տասն օրերը: Այս միջոցին հռոմէական երկրներուն
մէջ առաւել խռատ կը գտնուի, այնպէս որ ձիերը
երկրորդ գարուն կը վայլեն հնո: Ի գարնին, 25 օր
որ է բոլոր Հաղարանի մնացած օրերը եւ Թամուզի
(Յուլիս) հինգ օրերը, ձիեր խնամակով ու զանազան
պարտերով կ'անցընեն: Ենայն իրարու հետ կը մի-
անան ամառնային ասպատակութիւններն ընելու,
որ 60 օր կը տեւէ, թամուզի 11էն սկսելով:

Զմարուսն ասպատակութեանց մասին փոր-
ձառու անձինք կ'ըսեն, թէ կարեւոր հարկը եթէ
զայն պահանջելու ըլլայ, զգուշանալու է թշնա-
մոյն երկիրը շատ խորանուի ըլլալէ. բաւական է,
եթէ 20 օր տեւէ արշաւանքը, չուն ու գարնի ի
միասին, այնպէս որ իւրաքանչիւր զինուոր իրեն
հարկաւոր եղած աշխարհ իւր ձիւն վոյս բռն-
նաւորել կարենայ: Դարձեալ, այս ասպատակու-
թիւնները Հուրթի (Փետրուար) ամսոյն վերջերը
ու Ագարի (Մարտ) սկիզբները սկսուելու են, ինչու
որ այս ամսները թշնամին — հետեւակ ու
այրուակ, շատ խեղճ կ'իմանի մէջ կը գտնուի,
մինչդեռ անգլից մծաբանակ բազմութիւն մը
հնո կը տեսնուի: Մեր զօրքերը փութով պէտք են
եւ պաշտպան, որպէս զի ձիերն արտա հանեն:

Ասոր հետ համամատութեան բերինք Նիկե-
փորոս կայսեր՝ Արաբացաց այս ասպատակութեանց
գիմնը, Եունաց բաւած գրից մասին մեղի պատ-
մանը. "Երբ որ հո՞ւ բազմամբոս բանակի մը հաս-
գերանաց եւ շուին լուրը կ'ամուռնէր — սոսի
սովորաբար Ագուստոս ամսոյն կը հանդիպի —
մեծախումբ բանակներ զորաժողով կ'ըլլան: Ասան
զի այս ամսոյն մէջ գուռապաշտպան գումարանակներ